DIFERENȚIEREA DIALECTALĂ A SLAVEI PRIMITIVE[1]

DE

G. IVĂNESCU

§1. *Istoricul chestiunii.* Astăzi nu ne mai imaginăm perfect unitare teritorial limbile pe care le reconstituim prin metoda comparativ-istorică, așa cum se credea în veacul trecut, pînă la J. Schmidt, care a combătut cel dintîi ideea unității perfecte a limbilor reconstituite. Bopp încă nu ajunsese să reconstituie limba indoeuropeană primitivă, dar, probabil, el și-o închipuia perfect unitară. Schleicher a păşit cel dintîi la reconstituirea limbii indoeuropene primitive, lucru care i se părea obligatoriu, dată fiind concepția și metoda urmată de el, — limbile sufăr schimbări fonetice care se formulează în legi fonetice —, dar acest învățat a fost indus în eroare de faptul că metoda comparată ducea foarte adesea, din punct de vedere fonetic, la reconstituirea unei stări de limbă identice pentru toate limbile indoeuropene, și a admis unitatea limbii de bază, apoi desfacerea ei în mai multe ramuri, care s-au dezvoltat cu vremea în limbi deosebite sau s-au desfăcut în alte ramuri. J. Schmidt releva că faptele comparate ne obligă să admitem adesea, în limba primitivă, și variații dialectale, deci dialecte. Aplicînd mai strict metoda comparativă, neogramaticii au continuat însă a reconstitui o gramatică în genere perfect unitară a limbii primitive indoeuropene și a limbilor ca slava primitivă, germanica primitivă, celtica primitivă, mai ales din punct de vedere fonetic. Faptul își avea explicarea în aceea că, prin metoda comparativ-istorică, învățații urcau pînă la o fază mai veche de dezvoltare a limbii primitive, în care exista o unitate perfectă sau aproape perfectă din punct de vedere fonetic, anterioară diferențierii dialectale a limbii reconstituite. Aceasta făcea mereu să se uite că limba primitivă avusese dialecte și că trebuia să se încerce a stabili care au fost acele dialecte. De altfel, cine reconstituie indoeuropeana primitivă sau slava primitivă etc. ajunge și astăzi la acea unitate perfectă sau aproape perfectă a limbii, din punct de vedere fonetic și, în unele privințe, și morfologic. Totuși, începînd cu Meillet, care a consacrat dialectelor indoeuropene primitive o lucrare specială, problema dialectelor limbii primitive s-a pus mai acut. Putem spune că, în această privință,

[1] Prezentul articol reia, cu înlăturarea erorilor, cele spuse de mine în articolul *Repartiția geografică a neamurilor slave în patria lor primitivă*, publicat în „Studii și cercetări istorice" Iași, XIX, 1946, p. 18 — 25.

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

Meillet era pe urmele lui J. Schmidt, ale cărui idei i-au influențat de altfel pe mulți lingviști din epoca neogramaticilor și de după aceea.

Dar slavistica și-a avut în parte o evoluție independentă de aceea a indoeuropeisticii, căci ea s-a constituit în parte independent și și-a pus problemele ei proprii. În general, înainte de a se reconstitui limba slavă primitivă veridic de către neogramatici, s-a admis existența dialectelor în slava primitivă. Astfel, Miklosich, care a scris cel dintîi o gramatică comparată a limbilor slave, — dar studii de istoria limbilor slave s-au scris și mai înainte, de exemplu de către Vostokov —, a admis existența unor diferențe dialectale în slava primitivă (ba este chiar de adăugat că el relua teoria lui B. Kopitar, de la începutul veacului al XIX-lea). Astfel, pentru el, slovenii, în care cuprindea și pe vorbitorii limbii slave vechi bisericești (aceasta ar trebui numită limba slavă veche literară), vorbeau, în momentul migrației spre Peninsula Balcanică, în secolele al VI-lea și al VII-lea, alt dialect decît sîrbo-croații. Miklosich ar fi trebuit să dovedească că faptele lingvistice la care se referea, — de exemplu denazalizarea vocalelor nazale —, urcau într-adevăr pînă la acea epocă, adică pînă la sfîrșitul epocii slave primitive ; dar n-o făcea. După aceea, Jagić, în diverse articole, va susține o concepție deosebită. Dar, înainte de a trece la concepția acestui învățat, avem de vorbit despre alte încercări de soluționare a problemei dialectelor slavei primitive. Căci problema a fost, într-un fel, tratată și înainte de această dată, numai că indirect, în cadrul altei probleme, care o implică și pe ea.

Încă de la începutul secolului al XIX-lea, adică de la începuturile slavisticii ca știință comparativ-istorică, s-a încercat o clasificare a limbilor slave după particularitățile lor cele mai vechi, deci o clasificare a limbilor slave pe baza unor criterii genetice, sau, pentru a ne exprima altfel, s-a făcut încercarea de a se vedea raporturile de înrudire a limbilor slave. Prima încercare a fost făcută de Josef Dobrovský în *Slavín*, 1806, și în *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, 1822. Luînd drept criteriu zece cazuri de dezvoltare divergentă a limbilor slave (mai toate din domeniul foneticii și morfologiei), care au fost după aceea invocate mereu de alți lingviști, el a împărțit limbile slave în două grupe : limbile slave de est, la care cuprindea rusa, bulgara, sîrba și slovena, și limbile slave de vest, la care cuprindea polona, ceha și slovaca (de fapt bulgara nu era pomenită în mod expres ; dar această limbă era cuprinsă împreună cu sîrba sub denumirea de *sîrbească*). Clasificarea lui Dobrovský a fost adoptată de Vostokov, de Šafařik și de A. Schleicher. Acesta din urmă, plecînd de la asemenea clasificări de pe vremea sa, a susținut că limbile se formează ca ramurile unui arbore și a teoretizat pentru întreaga familie lingvistică indoeuropeană ceea ce se teoretizase deja despre grupuri lingvistice ca cel slav. Dar, înainte de Schleicher, etnograful ucrainean Maksimovič (vezi Jagić, în „Archiv für slavische Philologie", XX, p. 17—18), a susținut în două lucrări, una din 1838 și alta din 1845, o împărțire trihotomică a limbilor slave : ramura estică , alcătuită din rusă, ucraineană și belorusă, ramura sud-vestică, alcătuită din bulgară, sîrbocroată și slovenă, și ramura nord-vestică, alcătuită din polonă, cehă, slovacă etc. Această împărțire, cu schimbări de terminologie, a fost acceptată de mulți lingviști și istorici, începînd din epoca neogramaticilor și pînă azi. Cei care o fac pleacă de la faptul că soarta grupelor fonetice *(t)ert*, *(t)elt* și *(t) ort*, *(t) olt*

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

(în care *t* ține locul oricărei consonante) este deosebită în rusă față de grupul sud-estic și cel sud-vestic. Trebuie să spunem că, înainte de Maksimovič, o clasificare tripartită făcuse și Palacký, *Geschichte Böhmens*, I, p. 75 (vezi Jagic în „Archiv fur slavische Philologie", XX, p. 16—17), dar în alt sens decît etnograful ucrainean. El distingea anume : 1. Un grup estic, alcătuit din rusă și bulgară ; 2. altul sud-vestic, alcătuit din sîrbocroată și slovenă (numite *ilirică*), și 3. altul nord-vestic sau „lehit", alcătuit din cehă, slovacă, polonă etc.

O altă clasificare a limbilor slave găsim la Hasdeu, *Strat și substrat, Genealogia popoarelor balcanice*, în *Etymologicum Magnum*, III, p. V—XXXVII, care a plecat de la alte fapte decît cele invocate pînă la dînsul, și a admis tot trei grupuri, dar a repartizat altfel limbile slave decît Maksimovič și cei ce l-au urmat pe acesta : 1. limbile slave de est : rusa, ucraineana, belorusa ; 2. limbile slave de vest : ceha, slovaca și sîrbocroata ; 3. limbile slave centrale : polona și bulgara.

Asemenea clasificări ale limbilor slave nu țînteau deloc să rezolve problema diferențierii dialectale a limbii slave primitive, mai ales că autorii lor nici nu vedeau că a existat o diferențiere dialectală a acestei limbi. Ei își imaginau limba slavă primitivă ca foarte unitară, iar după această fază unitară, ei admiteau un proces de desfacere în limbile slave de azi. Dar, în acest proces de desfacere, ei admiteau o fază intermediară, caracterizată prin desfacerea numai în două sau în trei ramuri fundamentale a limbii primitive, fapt care și permite, după acești învățați, clasificarea dihotomică sau trihotomică a actualelor limbi slave. Așadar aceste teorii excludeau ideea că limba slavă primitivă a avut dialecte, afară numai dacă nu se admitea că desfacerea în ramuri a limbii a avut loc accentuînd desfacerea dialectală din limba primitivă, pe care o continua. Noi ar trebui să spunem că această concepție nu este în fond complet deosebită de cea care admite dialecte în slava primitivă : faza care a urmat imediat fazei „perfect" unitare a fost de fapt tot un fel de slavă primitivă, numai că diferențiată dialectal, chiar dacă învățații care au distins-o n-au recunoscut lucrul acesta. Cei care au încercat o clasificare a limbilor slave au tratat deci, fără să-și dea seama, tot problema noastră, numai că sub alt nume.

J. Schmidt a susținut, în *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*, 1872, că nu este posibilă o clasificare a limbilor indoeuropene, lăsînd să se înțeleagă că nu este posibilă o clasificare a limbilor nici în cadrul grupelor germanice, slave, romanice etc. Noua concepție stă, desigur, în legătură cu progresul dialectologiei, care a fost recunoscută ca disciplină lingvistică abia pe la 1850—1870. Concepția lui Schmidt se poate considera ca o îmbinare a concepțiilor pe care le impunea dialectologia, cu cele pe care le impunea metoda comparativă-istorică. Dăm aici cîteva din citatele esențiale din lucrarea pomenită.

P.16 : „Es bleibt also keine wal, wir müssen anerkennen, dass das lituslawische einerseits untrennbar mit dem deutschen, andererseits ebenso untrennbar mit dem arischen verkettet ist. Die europäischen deutschen und arischen charakterzüge durchdringen einander so vollständig, dass eine ganze reihe von erscheinungen nur durch ir organisches zusammenwirken hervorgerufen ist, und dass es worte gibt, deren form weder ganz europäisch noch

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

ganz arisch ist und nur als ergebniss diser beiden einander durchkreuzenden strömungen begreiflich wird“ [2].

P. 17—18 : „Man mag sich also drehen und wenden wie man will, so lange man an der anschauung fest hält, dass die in historischer zeit erscheinenden sprachen durch merfache gabelungen aus der ursprache hervorgegangen seien, d.h. so lange man einen stammbaum der indogermanischen sprachen annimmt, wird man nie dazu gelangen alle die hier in frage stehenden tatsachen wissenschaftlich zu erklären. Der ganze charakter des slawolettischen bleibt unter diser voraussetzung unbegreiflich. Verständlich wird er nur, wenn wir anerkennen, dass das slawolettische weder vom arischen noch vom deutschen losgerissen werden kann, sondern die organische vermittelung beider ist. Dise anerkenntniss nötigt uns die grammatik ab, zu ir zwingt uns auch der sprachschatz“ [3].

Pag. 26 : „Überall sehen wir continuierliche übergänge aus einer sprache in die andere, und es lässt sich nicht verkennen, dass die indogermanischen sprachen im ganzen und grossen desto mer an ursprünglichkeit eingebüsst haben, je weiter sie nach westen vorgerückt sind, und je zwei aeinander grenzende sprachen immer gewisse nur inen gemeinsame charakterzüge zeigen[4].“

P. 27—28 : „Wollen wir nun die verwantschaftsverhältnisse der indogermanischen sprachen in einem bilde darstellen, welches die entstehung irer verschidenheiten veranschaulicht, so müssen wir die idee des stammbaumes gänzlich aufgeben. Ich möchte an seine stelle das bild der wellen setzen, welche sich in concentrischen mit der entfernung vom mittelpunkte immer schwächer werdenden ringen ausbreitet. Dass unser sprachgebiet keinen kreis bildet, sondern höchstens einen kreissector, dass die ursprünglichste sprache nicht im mittelpunkte, sondern an dem einen ende des gebietes ligt, tut nichts zur sache. Mir scheint auch das bild einer schiefen vom sanskrit zum keltischen in ununterbrochener linie geneigten ebene nicht unpassend. Sprachgrenzen innerhalb dises gebietes gab es ursprünglich nicht, zwei von einander beliebig weit entfernte dialekte des selben A und X waren durch continuierliche varietäten B, C, D, u.s.w. mit einander vermittelt. Die entstehung der sprachgrenzen oder , um im bilde zu bleiben, die umwandelung der schiefen ebene in

---

[2] „Nu rămîne însă nici o alternativă, trebuie să recunoaștem că lituslava este pe de o parte inseparabil legată cu germanșicja, că pe de alta este tot așa de inseparabil legată cu arica. Trăsăturile caracterisitice germanșicje și arice se întrepătrund atît de perfect, încît trebuie să admitem că o serie întreagă de fenomene sînt provocate numai prin comuna acțiune organică a celor două domenii lingvistice și că sînt cuvinte a căror formă nu este nici numai europeană, nici numai arică și nu se poate concepe decît ca un rezultat al celor două curente ce se întretaie“.

[3] „Ne putem astfel mișca cuiu vrem, atîta vreme cît rămînem la ideea că limbile care apar în epoca istorică s-au născut prin dezmembrări [= bifurcări și trifurcări] multiple din limba primitivă, adică atîta vreme cît admitem un arbore genealogic al limbilor indoeuropene, nu vom ajunge niciodată să lămurim științific problemele de care este vorba aici. Întregul caracter al slavoletei rămîne de neînțeles pe baza acestor presupuneri. El devine de înțeles numai cînd recunoaștem că slavoleta nu poate fi desfăcută nici de arică, nici de germanșicjă, ci este mijlocirea (Vermittelung) organică a amîndurora. La recunoașterea acestui fapt ne constrînge atît gramatica, cît și tezaurul lexical“.

[4] „Noi vedem pretutindeni treceri treptate de la o limbă la alta și astfel nu se poate ignora că limbile indoeuropene în totalitatea lor au pierdut cu atît mai mult din caracterul lor originar, cu cît ele sînt situate mai spre vest și dacă două limbi care se învecinează (mărginesc) una cu alta, prezintă mereu niște trăsături caracteristice comune lor.“

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

eine treppe, stelle ich mir so vor, dass ein geschlecht oder ein stamm, welcher z.b. die varietät F sprach, durch politische, religiöse, sociale oder sonstige verhältnisse ein übergewicht über seine nächste umgebung gewann. Dadurch wurden die zunächst ligenden sprachvarietäten G, H, I, K nach der einem, E, D, C nach der anderen seite hin von F unterdrückt und durch F ersetzt. Nachdem dies geschehen war, grenzte F auf der einen seite unmittelbar an B, auf der anderen unmittelbar an L, die mit beiden vermittelnden varietäten waren auf gleiches niveau mit F auf der einen seite gehoben, auf der anderen herabgedrückt" [5].

Plecînd de la această concepție, J. Schmidt a susținut, în *Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus*, Bd. 2, 1875, că nu e posibilă o clasificare a limbilor slave, că de exemplu *dl* și *tl*, care dispar în limbile slave de sud, se regăsesc totuși în unele dialecte slovene, care astfel merg cu ceha, și că grupele *(t)ert, (t)elt, (t)ort, (t)olt* au în cehă și slovacă același tratament ca și în limbile slave de sud, nu ca în celelalte limbi slave de vest. El înțelege că aceasta ne obligă să admitem că a existat o întrepătrundere a ariilor fenomenelor deja în epoca slavă primitivă, că deci diferențierea dialectală a început în slava primitivă, cum admisese acest învățat cu privire la indoeuropeana primitivă. După dînsul, atît dispoziția spațială a dialectelor slave primitive, cît și cea a dialectelor indoeuropene primitive, s-a păstrat și după migrarea indoeuropeană și slavă[6].

Pe drept remarcă R. Trautmann, *Die slavischen Völker und Sprachen*, Leipzig, 1948, p. 19, că această concepție nu corespundea total realităților și că avea nevoie de o completare, pe care a făcut-o Leskien. Acesta, în *Die Deklination im Slavisch-Litauischen und Germanischen*, Leipzig, 1876, a arătat cel dintîi că teoria valurilor este valabilă numai în cazul dezvoltării normale a desfacerii dialectale. Cînd însă dialectele unei limbi sînt separate unele da altele prin migrații, prin interpunerea altui popor, etc. se întrerupe legătura

---

[5] „Dacă vrem să ne imaginăm raporturile de înrudire ale limbilor indoeuropene într-un tablou care să facă inteligibilă apariția deosebirilor dintre ele, trebuie să renunțăm total la imaginea arborelui genealogic. În locul ei eu aș pune imaginea valurilor, care se răspîndește în inele din ce în ce mai slabe de la punctul central. Că domeniul nostru lingvistic nu formează un cerc, ci numai un sector de cerc, că limba cea mai asemănătoare celei originare nu se găsește la mijloc, ci la sfîrșitul domeniului, nu are importanță. Mie nu mi se pare potrivit nici tabloul unei suprafețe plane oblice de la sanscrită pînă la celtică într-o linie neîntreruptă. La început nu existau granițe lingvistice în interiorul acestui domeniu; două dialecte oarecare îndepărtate unul de altul, A și X, aveau între ele varietățile cu trecere continuă B, C, D etc. Nașterea granițelor lingvistice, sau, pentru a ne exprima intuitiv, transformarea planului oblic într-o scară, eu mi-o înfățișez în felul că un popor sau un trib care de exemplu vorbea varietatea F, a cîștigat o preponderență, asupra vecinilor săi imediați, datorită unor situații politice, religioase, sociale sau de alt fel. Prin aceasta varietățile de grai G, H, I, K pe de o parte, E, D, C pe de alta, au fost înăbușite și apoi înlocuite cu F. După ce s-au petrecut acestea, F se învecina direct pe de o parte cu G, pe de alta cu I, care erau la același nivel cu cele două varietăți intermediare pe de o parte înălțate, pe de alta scoborîte".

[6] J. Schmidt, *op. cit.*, II, 182, citat de Jagić, p. 21 : „Mag man einen Stammbaum entwerfen, wie man will, die speziellen Uerbereinstimmungen des Slovenischen mit den westslav. Sprachen, des Čechischen und Polabischen mit dem sudslavischen, des Polabischen sowohl mit dem Polnischen, des Sorbischen sowohl mit dem Polnischen als mit den Čechischen vermag er nicht gleichmässig zu erklären". („Poți schița un arbore genealogic cum vrei; corespondențele speciale ale slovenei cu limbile slave de vest, ceha și polaba, ale cehei și polabei cu limbile slave de sud, ale polabei cu polona, ale sorabei atît cu polona, cît și cu ceha, arborele nu le poate lămuri".

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

între dialectele aceleiași limbi și nu mai e posibilă decît parțial o expansiune în valuri a fenomenelor lingvistice. Trautmann nu relevă însă că, de fapt, Leskien unea teoria lui Schleicher cu aceea a lui Schmidt; se permitea astfel să se vorbească din nou de ramuri, menținînd teoria valurilor în cadre mai limitate decît la Schmidt.

V. Jagić a urmat în totul pe J. Schmidt. După ce, în „Archiv für slavische Philologie", VI (1882), p. 148—149, XVII (1695), p. 47—87 și XIX (1897), p. 272—278, el a tratat problema în discuție parțial, el a reluat-o în întregul ei în XX (1898), p. 13—48. La p. 22—23, el respinge punctul de vedere al lui Leskien, că migrațiile și interpunerile unor neamuri străine ar fi avut importanță în cazul dezvoltării limbilor slave. Jagić a susținut că populațiile slave și-au menținut, după migrarea lor în teritoriile pe care le ocupă astăzi, aceeași poziție relativă unele față de altele, pe care o aveau și în patria lor primitivă, că deci tabloul geografic pe care îl prezintă astăzi popoarele slave a fost în mic același și pe vremea cînd slavii alcătuiau un singur popor (*rev. cit.*, VI, p. 148—149, XVII, p. 71—72, și XX, p. 22—23). După dînsul (XX, p. 22), pînă în prima jumătate a secolului al X-lea, probabil nu erau deloc români la nordul Dunării sau aceștia ocupau un teritoriu mic, „care nu poate fi determinat", așa că, pînă în acea vreme, slavii de la sud de Dunăre aveau încă legături cu cei din nordul Dunării și al Carpaților.

Același punct de vedere îl reprezintă și Stefan Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin und Leipzig, 1929, p. 6: „Mehr als volle hundert Jahre werden bereits Klassifikationen dieser [slavischen] Sprachen geboten und je mehr man sich in das Problem vertieft, desto tiefer wird auch die Überzeugung, dass eine gute, in jeder Beziehung befriedigende Klassifikation der slav. Sprachen nicht existiert, ja nicht existieren kann" [7]. P. 10:

„Um von der Relativität der Begriffe Sprache und Dialekt nicht zu sprechen, muss besonders betonnt werden, dass die Grenzen der verschiedenen Sprach- und Dialekterscheinungen niemals zusammenfallen, dass jede Sprachkarte eine Unmenge sich kreurzender Isophonen, Isotonen, Isomorphen, Isolexen und Isosyntaxen aufweist und dass man auf Grund der zahllosen Isoglossen auch eine unendliche Zahl von Klassifikationen vornehmem dürfte. Die vielen Kreuzungen der Isoglossen führen uns zur Erkenntnis dass sich in jeder Sprache genung Eigenschaften vorfinden, die in anderen, nahen und entfernten Sprachen und Dialekten wieder angetroffen werden... Jede Sprache ist in gewissem Sinne ein Mischdialekt oder ein Übergangsdialekt zu einer anderen Sprache. Die Sprachforscher sind also verpflichtet, die zahlreichen Misch- und Übergangs-Sprachzüge genau zu beobachten und zu verzeichnen. Diese Konstatierungen sollten künftig hin an die Stelle der verschiedensten Klassifikationen, auf slavischen Gebiet an die Stelle der berüchtigten Bi und Tripartitionen treten" [8].

---

[7] „De mai bine o sută de ani se fac clasificări ale acestor limbi [slave] și, cu cît se aprofundează problema, cu atît mai mult se întărește convingerea că o clasificare bună a limbilor slave, care se ne satisfacă sub orice raport, nu există, ba chiar nici nu poate exista".

[8] „Pentru a nu vorbi de relativitatea conceptelor l i m b ă și d i a l e c t, trebuie să insistăm în special asupra faptului că granițele diferitelor fenomene lingvistice și dialectale nu coincid niciodată, că fiecare hartă lingvistică arată o mulțime de izofone, izotone, izomorfe, izolexe și izosintaxe și că pe baza numeroaselor izoglose, este posibil un infinit număr de clasificări. Multele încrucișări ne duc la concluzia că în fiecare limbă se găsesc destule particularități

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

P.7. : „In diesen Buche wird auf eine Klassifikation der slav. Sprachen verzichtet, so wie V. Jagić nach gründlicher Analyse aller Slavinen erkannte, dass sich die slavischen Sprachen nicht klassifizieren lassen. Wollte einst Baudouin nichts von Übergangsdialekten wissen, so wurden schliesslich beide Gelehrte darin einig : auf slavischen Boden sind überall Übergangsdialekte vorhanden, oder anders gesagt, alle slavische Sprchen und Dialekte sind ein Resultat sich kreuzender Spracherscheinungen"[9].

Concepția aceasta pare să nu fi fost unanim acceptată. Limbile și popoarele slave au fost clasificate mereu de unii lingviști și istorici și sînt clasificate și astăzi, și e interesant că unii dintre acești învățați, de exemplu L. Niederle, invocă în sprijinul lor tot pe Jagić. S-au distins și se disting încă următoarele trei grupuri de dialecte în limba cea mai veche a slavilor și prin urmare și următoarele trei mari ramuri ale poporului slav primitiv : 1. grupul din care s-a dezvoltat rusa, ucraineana și belorusa ; 2. grupul din care s-au dezvoltat limbile slave meridionale, adică bulgara, sîrbo-croata și slovena, și 3. grupul din care s-au dezvoltat limbile slave occidentale, adică poloneza, ceha, slovaca, soraba sau luzaciana, polaba și cașuba. Cele cîteva fenomene comune fiecăruia din aceste grupuri fac să se vorbească din nou de ramuri în interiorul limbilor și popoarelor slave. Avem deci o îmbinare a celor două puncte de vedere : cel al lui Schmidt și cel al lui Schleicher, chiar dacă nu s-a recunoscut aceasta de către cei care au realizat sinteza. L. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, I, p. 40—41, a încercat chiar să stabilească teritoriile pe care cele trei grupuri le ocupau în patria primitivă a slavilor, așezată de el între Vistula, Pripet, Nipru și Carpații nordici. Trebuie însă să spunem că învățații s-au mulțumit cu teoria că repartiția geografică a limbilor slave din mileniul nostru o reproduce pe aceea a dialectelor slave din patria primitivă a slavilor, că deci migrațiile slave au avut loc radial, menținînd și după migrare pozițiile reciproce inițiale, adică vecinătățile de atunci.

Este de mirare că atît Meillet, *Le slave commun*, cît și Mikkola, *Urslavische Grammatik*, nu pun problema dialectelor slave primitive, ceea ce înseamnă că ei nu văd în aceasta o problemă sau că nu văd o problemă solubilă. Meillet discută, în schimb (ediția a doua, p. 2—3), problema timpului în care am avut limbi slave „distincte și separate" și fixează aceasta în secolele al VII-lea — al VIII-lea după Hristos, pentru ca la p. 3 să pună problema clasificării limbilor slave, pe care se pare că o reduce la aceea a clasificării dialectelor slave primitive. El spune :

„Le classement des langues slaves en dialectes ressortira de l'exposé qui va suivre. Il y a trois groupes. Le groupe occidental : tchèque, sorabe, polabe et polonais, est net et se reconnaît à toute une série de particularités

---

care se întîlnesc și în alte limbi sau dialecte, apropiate sau îndepărtate... Orice limbă este, într-un anumit sens, un dialect mixt sau un dialect de tranziție către o altă limbă. Lingviștii au așadar datoria de a observa și nota exact numeroasele trăsături lingvistice mixte sau de tranziție. Aceste trăsături trebuie de azi înainte să ia locul diferitelor clasificări, în cazul domeniului slav, locul rău famatelor clasificări bipartite și tripartite".

[9] „În această carte se renunță la o clasificare a limbilor slave așa cum a înțeles-o V. Jagić, după o analiză temeinică a tuturor spațiilor slave, în sensul că limbile slave nu se lasă clasificate. Dacă Baudouin de Courtenay n-a voit odinioară să știe nimic despre dialectele de tranziție, totuși amîndoi învățații se unesc în afirmarea că pe pămîntul slav se întîlnesc mereu dialecte de tranziție sau, cu alte cuvinte, că toate limbile și dialectele slave sînt rezultatul unor fenomene lingvistice de încrucișare".

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

communes. Le grand et le petit russe forment une unité plus nette encore et font l'effet de deux formes d'un seul et même dialecte. Les parlers méridionaux dits bulgares, serbo-croates et slovènes, ont en commun peu d'innovations identiques tout à fait caractéristiques, mais se laissent aussi grouper ensemble sans violence[10]".

Meillet ca și alții, care neglijează total problema, se satisface în fond cu clasificarea limbilor slave în cele trei grupuri pomenite, urcînd diferențierea pînă la slava primitivă ; dar pe de altă parte el nu ne spune hotărît care fenomene slave urcă pînă în epoca de comunitate. Putem crede că, în general, fenomenele folosite pentru caracterizarea și distingerea grupurilor lingvistice slave sînt socotite de dînsul ca slave primitive. La Meillet găsim totuși exprimată și o mică rezervă asupra clasificării, și anume constatarea de mare importanță că grupul limbilor meridionale posedă „puține inovații identice cu totul caracteristice".

Imediat după aceea problema a fost pusă de T. Lehr-Spławinski, *O dialektach praslowiańskich (Sborník prací I sjezdu slovańskych filologů*, Praga, 1931) și de N. van Wijk, *Les langues slaves. De l'unité à la pluralité*, (Paris, 1937), care reiau teoria lui Maksimovič, socotind valabilă clasificarea și pentru dialectele slave primitive. Pentru literatura mai nouă trimitem la articolul lui T. Lehr-Spławinski, *Problem ugrupowania języków słowiańskich (Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego*, XIV, 1955, p. 112—121). Ce s-a adus nou în acest timp este încercarea de a lega grupurile dialectale ale slavei primitive de civilizații preistorice, constatate pe teritoriul slav primitiv. Alți învățați care au acceptat clasificarea lui Maksimović nu ne spun dacă o consideră corespunzătoare realității sau nu. Se pare că ei o acceptă, cum spune Trautmann, *op. cit.*, p. 20, mai mult ca o clasificare comodă, decît ca o clasificare perfectă, corespunzînd situației geografice mai degrabă decît celei lingvistice (grupurile *(t)elt, (t)ert, (t)olt, (t)ort* au în cehă și slovacă același tratament ca în limbile slave de sud, iar în sorabă același tratament ca în polonă ; în ce privește tratamentul lui *tj* și *ktj* înainte de vocale palatale, sîrbocroata și slovena au tratamente speciale față de bulgară). Cu privire la limbile slave de est, putem spune ca Trautmann, *op. cit.*, p. 20 :

„Wo heute noch grosse zusammenhängende Sprachgebiete bestehen, vom Bulgarischen bis hin zum Slovenischen, vom Tschechischen oder Slovakischen zum Polnischen und Ostslavischen, da haben sich eine Fülle interessantester Übergänge herausgebildet. Das Kajkavische ist vielfach mit dem Slovenischen und dem sonstigen Serbokroatischen verbunden ; innerahalb des Kajkavischen bestehen Varietäten, indem die Nordwestmundarten slovenischer sind als die Südmundarten. Zwischen den serbischen und bulgarischen Mundarten ziehen sich Zonen hin, wo nur behutsame Analyse festzustellen vermag, ob es sich im Grunde um eine bulgarische oder eine serbische Mundart handelt ; das Mazedonische zeigt neben seinem Sprachzentrum an den Peripherien das Hinübergleiten zum Bulgarischen

[10] „Clasificarea limbilor slave în dialecte va reieși din ceea ce urmează. Sînt trei grupe : grupul occidental : cehă, sorabă, polabă și polonă, este net și se recunoaște după o serie întreagă de particularități comune : velicorusa și malorusa formează o unitate mai netă încă și dau impresia a două forme ale unuia și același dialect. Graiurile meridionale zise bulgare, sîrbocroate și slovene, au în comun puține inovații identice cu totul caracteristice, dar se lasă se asemeneaa fi grupate fără violență".

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

und Serbischen. Das Tschechische wiederum kennt Dialekte, die durch das benachbarte Polnische eigenartige Prägung erhalten haben. Auch die Stellung des Weissrussischen ist paradigmatisch : es gibt Spracherscheinungen, die seiner eigensten Geschichte entstammen, solche, die es mit dem Grossrussischen und dem Ukrainischen gemeinsam hat, also sehr alt sind ; Beziehungen zum Ukrainischen heben sich heraus, nicht nur bei richtigen Übergangsmundarten ; das Akanje wieder verbindet das Weissrussische mit dem Südgrossrussischen, und das Dzekanje verbindet es mit dem Polnischen — sowie mit Randmundarten des Litauischen, die es auch kennen. Die Zeit spielt neben dem Raum die immer zu beachtende Rolle. Wir haben in Zukunft besonders nach dem geschichtlichen Hintergrunde von Sprachgrenzen zu fragen[11] ".

De la o vreme, problema clasificării limbilor slave a fost mutată de unii cercetători pe un alt teren, pe acela al tipologiei limbilor slave. Cf. A. V. Isačenko, *Versuch einer Typologie der slavischen Sprachen*, („Linguistica Slovaca", Bratislava I—II, 1939—1940, p. 64—76). Este evident că aceasta înseamnă a pune cum se cuvine problema și că astfel se va ajunge la o adevărată clasificare a limbilor slave, care nu se poate face decît din punctul de vedere al structurii lor, în special actuale, fără nici o considerare a situației de pe vremea cînd ele erau dialecte ale slavei primitive. Dar aceasta ne îndepărtează complet de problema noastră și de aceea nu putem lua aici în considerare asemenea studii.

Spre sfîrșitul epocii dintre cele două războaie mondiale, idei noi au fost aduse de unii cercetători sovietici, dar nu în ce privește materialul de fapte dialectale slave invocate, și nici în ce privește distincțiile dialectale făcute în slava primitivă, ci în ce privește teoria despre dialecte în general. Am arătat în altă parte („Studii și cercetări lingvistice", VIII, 1957, nr. 2, p. 193—206), că Jakubinskij, în *Istorija drevnerusskogo jazyka*, Moscova, 1952 (opera era gata de tipar în 1941), a aplicat pentru prima oară concepțiile lui Engels despre legile dezvoltării și formării dialectelor la limba slavă primitivă; dar el a făcut și unele greșeli, asupra cărora am atras atenția în articolul pomenit. În anii de după 1960 problema dialectelor slave primitive a fost reluată de o serie de noi cercetători din S.U.A. și U.R.S.S., care au discutat metodologia cercetării și au invocat, pe lîngă materialele fonetice și prea puținele fapte morfologice la care se recursese pînă atunci, și materiale lexicale. Concluziile la care au ajuns cercetătorii aceștia sînt cîteodată aceleași ca și mai înainte, altădată contrazic rezultatele vechi, în primul rînd teoria tripartiției dialec-

[11] „Acolo unde astăzi avem încă mari domenii lingvistice continui, de la bulgară pînă la slovenă, de la cehă sau slovacă pînă la polonă și slava de răsărit, s-au format o mulțime de treceri foarte interesante. Graiurile kajkavice sînt legate multiplu de slovenă și de celelalte graiuri sîrbocroate ; în interiorul grupei kajkavice avem varietăți : graiurile de nord-vest sînt mai slovene decît graiurile de sud. Între graiurile sîrbe și cele bulgare sînt zone cu privire la care numai o foarte atentă analiză poate constata dacă avem a face cu un grai bulgar sau cu unul sîrb ; macedonica prezintă, în afara centrului ei lingvistic, la periferii alunecarea spre bulgară și sîrbă. Cehа de asemenea cunoaște dialecte care au primit de la învecinata polonă o întipărire specială. Și poziția belorusei este paradigmatică : în ea sînt fenomene lingvistice care își au originea în propria ei istorie, altele care sînt comune cu velicorusa și ucraineana, așadar sînt foarte vechi ; relații cu ucraineana ies la iveală nu numai la dialectele de tranziție veritabile ; akania unește din nou belorusa cu velikorusa de sud și dzekania o unește cu polona, precum și cu dialecte de graniță ale lituanei, care de asemenea o cunosc. Alături de spațiu, timpul joacă un rol din ce în ce mai însemnat. În viitor va trebui să ne întrebăm în special despre cauzele istorice ale granițelor lingvistice".

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

telor slave primitive și clasificarea tradițională a limbilor slave. Studiul de față nu ia în discuție literatura științifică de după 1960. Literatura apărută după acest an va fi discutată într-un articol ulterior ; căci literatura mai veche, întemeiată, cum vom vedea, mai ales pe fapte fonetice, pune de fapt în lumină toate aspectele principale ale problemei, iar faptele pe care se bazează vechile teorii, plus altele cîteva, fonetice sau morfologice, neinvocate pînă acum, ne permit să tragem concluzii noi și, credem, definitive cu privire la dialectele slavei primitive. Într-adevăr, nu putem rămîne la considerațiile făcute de Jagić pînă pe la 1900, în problema pe care o discutăm. Desigur, în acea vreme, cînd încă nu se cunoșteau bine dialectele slave de azi, nu se putea vedea tot ce se pot spune ele despre dialectele slave primitive. Jagić lucra mai mult cu limbile literare decît cu dialectele slave, singurele care ar trebui avute în vedere în acest caz. Dar nu aceasta e cauza principală a faptului că teoria sa nu ne mulțumește. Ne putem întreba dacă el a folosit chiar toate faptele de acest fel, care i-ar fi putut sprijini teoria sau ar duce la altă teorie. Concluzia spre care ne îndreaptă chiar faptele invocate de el este întărită de fapte care n-au fost luate în considerare de acest învățat.

Ne propunem să reluăm critic cercetarea problemei și să încercăm a da o soluție și pe baza materialului adunat de noi, încă destul de puțin numeros. Caracterul provizoriu al soluției ține, cum s-a atras deja atenția de către unii cercetători de după 1960, și de faptul că au lipsit și încă lipsesc atlase lingvistice slave, de felul celor alcătuite pentru limbile romanice. Fără cunoașterea dialectelor slave, mai amănunțită decît o avem pînă acum, va fi greu să se dea o soluție definitivă sau convingătoare pentru toată lumea. Credem totuși că materialul invocat de noi permite să întemeiem cum se cuvine o teorie. Înainte însă de a trece la argumentarea noastră, să facem cîteva considerații asupra metodei de lucru.

§2. *Metoda de lucru.* Este evident că unele dintre asemănările și diferențele pe care le prezintă limbile și dialectele slave, unele față de altele, urcă pînă în perioada comunității slave. Acest fapt nu se poate tăgădui și n-a fost tăgăduit de nimeni. Cine vrea să stabilească diferențierea cea mai veche care s-a produs în sînul populațiilor slave, diferențierea care s-a produs în patria primitivă a slavilor, trebuie să apeleze la asemănările și deosebirile pe care le prezintă limbile slave din punct de vedere al fenomenelor lingvistice cele mai vechi, al fenomenelor lingvistice slave primitive. Stabilirea cronologiei fenomenelor este deci problema capitală pentru cine vrea să lămurească problema dialectelor slave primitive, este chestiunea cea mai delicată, și toate dificultățile pe care le vom întîlni provin de aici. Nu avem întotdeauna criterii sau mijloace de a stabili cronologia unor fapte fonetice, morfologice, lexicale. În momentul de față, slavistica a ajuns la afirmații categorice cu privire la cronologia unor fenomene fonetice slave. Și de exemplu se susține că denazalizarea vocalelor ѧ și ѫ s-a produs prin secolul al X-lea și al XI-lea, că în aceeași vreme a avut loc și vocalizarea ierurilor intense și dispariția celor neintense etc. Dar cum s-a stabilit asta ? Pentru fenomenele de denazalizare se pleacă de la existența vocalelor nazale în unele texte slave vechi, de la înlăturarea lor în unele texte din secolul al XI-lea, de la faptul că în rusă grupele *on* (sau *un*) și *en* (sau *in*) din elementele străine intrate în secolul al IX-lea sînt tratate ca și ѫ și ѧ slavi primitivi și devin *u* și *ja*, și de la faptul că cuvinte ruse cu sunetele rezultate din ѧ și ѫ, ajunse la cunoștința bizan-

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

tinilor în secolul al X-lea, apar notate cu vocale denazalizate. Astfel, faptul că vechiul nordic **waringr*, *woeringr*, este redat în rusă prin *varjag* este invocat ca o dovadă că denazalizarea a avut loc după mijlocul secolului al IX-lea. Iar din faptul că la Constantin Porfirogenetul apar ca numiri slave ale pragurilor Niprului Βερουτζη = v. rus Вьрѣчий (v. slav вьржищии) și Νεασητ = Нѣмсить („pelican") (v. sl. Нѣмсить), fără nazale, deci formele rusești de astăzi, s-a conclus (vezi de exemplu Jakubinskij, *op. cit.*, p. 134) că dispariția nazalității vocalelor nazale în limbile slave de răsărit a avut loc cel mai tîrziu în prima jumătate a secolului al X-lea[12]. Se pune totuși problema dacă niște transformări fonetice s-au putut produce în secolele al X-lea —al XI-lea pe tot teritoriul slav, de la Marea Baltică la Egeea și de la Elba și Adriatica pînă la Marea Neagră și Volga superioară. Nu este oare aceasta ceva de domeniul miracolului ? Numai dacă aceste fenomene s-ar explica prin reacțiunea diverselor substrate, care nu puteau pronunța pe ę și ǫ sau pe ь și ъ, faptul ar apărea mai puțin miraculos. Dar nu se explică în acest caz de ce unele popoare n-au perceput vocalele nazale slave ca vocale urmate de consonante nazale, cum le-au perceput grecii și românii, care au împrumutat asemenea cuvinte slave. Se pare deci că nu substratul a fost cauza denazalizărilor, se pare chiar că slavii încă nu se amestecaseră pînă-n veacul al X-lea prea mult cu autohtonii, ca să-și schimbe limba lor sub influența substratului. Nu cumva trebuie să admitem că în unele regiuni vocalele nazale se denazalizaseră cu mult mai înainte, nu cumva trebuie să admitem că deja în secolele al X-lea — al XI-lea unele dialecte slave aveau vocale nazale, iar altele, vocale denazalizate, unele aveau ieruri vocalizate, iar altele, ieruri slabe dispărute, și că situația aceasta exista deja din epoca migrării slave din secolele al V-lea — al VII-lea, sau imediat după aceea ? Noi am crede că da. De altfel și pînă astăzi s-a mai susținut că asemenea fenomene sînt mai vechi decît secolul al X-lea. Astfel vedea lucrurile Miklosich : el socotea denazalizarea drept ceva specific sîrbocroaților în raport cu slovenii, care ar fi păstrat vocalele nazale. Și astfel vedea lucrurile și Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin, 1929, care socotea protobulgare, adică petrecute în epoca ce a urmat imediat migrațiilor, unele din schimbările fonetice puse de obicei de slaviști în epoca veche bulgară sau chiar mediobulgară (vezi mai jos). Este drept că Jagić, „Archiv", XVII, p. 79, a susținut, pe baza cîtorva nume proprii, că în limba sîrbocroată a existat nazalitate și după migrarea în Peninsula Balcanică. Dar numărul redus al exemplelor cu nazalitate citate de el ne face să admitem că faptul în discuție era restrîns la cîteva puncte ale teritoriului sîrbocroat și să le explicăm prin enclave de slavi care păstraseră nazalitatea, rătăcite în masa sîrbocroată. Nu e sigur că, în secolul al X-lea, existau vocale nazale la bulgari, ruși, sîrbocroați, cehi, slovaci și sorabi, adică la acei slavi care azi au vocale denazalizate în locul vocalelor nazale slave primitive ѧ și ѫ. Slavi care păstraseră nazalitatea se găseau în mod sigur pe vremea aceea în Ungaria (ne-o arată unele elemente slave din limba

[12] Ad. Stender-Petersen, *Zur Geschichte des altslavischen *viteg'ъ*, „Zeitschrift für slavische Philologie" IV, p. 44—59, susține, împotriva lui Schwarz, ibid. II, p. 104 — 107, că cuvîntul rus *vitjaz* vine din v. nordic *wikingr*. El afirmă, p. 59 — 60, că acest cuvînt a pătruns în limba slavă în secolele al VI-lea — al VII-lea. și la p. 50, că numai cuvinte ca *varjag* (< **varęg'ъ*) și *kolbjag* (< * *k'ъlbęg'ъ*) au pătruns în limba rusă în secolul al IX-lea (cum arată faptul că *g* precedat de ѧ nu s-a palatalizat în *dz*).

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

maghiară și toponimice maghiare de origine slavă ca *Pest* și *Varasd*), în Macedonia (ne-o arată limba lui Chiril și Metodiu și actualele dialecte slave din Macedonia) și, după cum se poate deduce din elementele slave din limbile română și albaneză, au existat și pe valea Moravei și poate chiar a Drinei, locuite în evul mediu de români și de albanezi. De asemenea au existat slavi cu vocale nazale și în regiunea orașului Scopje, unde iarăși existau și români și albanezi. Prefacerea sîrbocroată a lui ѫ în *u* poate fi considerată cu greu un fapt independent de prefacerea identică din cehă, slovacă, sorabă și rusă. Putem admite pentru moment cel puțin că, dacă nu denazalizarea a avut loc într-o epocă foarte veche, prefacerea lui ǫ în *u*, ǫ, ǫ̆ sau a lui ę în ę̆ au avut loc în epoca de sfîrșit a slavei primitive, cum a admis Mikkola, *Urslavische Grammatik*, I, p. 9—10. Căci ar fi greu să ne imaginăm că ǫ s-a transformat în *u* în mod independent pe teritoriul sîrbocroat, ceh, slovac, luzacian și rus. De altfel, trebuie să spunem că faptele pe care le procură textele bizantine sînt contradictorii. Astfel în opera lui Constantin Porfirogenetul întîlnim și Σφενδοσθλάβος cu *en* pentru ѧ, ca numire a cneazului rus Sveatoslav, ceea ce treguie socotit ca o pronunție sudslavă pentru realități lingvistice rusești. Noi înclinăm să credem că și disparițiile și vocalizările ierurilor sînt mai vechi decît se crede de obicei, și anume slave primitive.

Dar dacă în general slaviștii consideră ca foarte tîrzii unele fenomene care sînt măcar în parte slave primitive, unii slaviști au înclinat să considere ca petrecute după secolul al VI-lea fenomene ce de fapt nu sînt slave primitive. Ernst Schwarz, *Zur Chronologie der slavischen Liquiden-Umstellung in den deutsch-slavischen Berührungsgebieten* („Zeitschrift für Slavische Philologie" IV, p. 361—369), ajunge la concluziile : că în sorabă, în secolul al VII-lea nu exista metateza lichidelor (p. 364 ; o arată numele *Dervanus* derivat de la *dervo* „lemn" ; așa se numea conducătorul sorabilor, după informația dată de Fredegar), că în vendica de la Marea Baltică ca se produsese la sfîrșitul secolului al VIII-lea, că, judecînd după numele de locuri de pe teritoriul ceh și austriac, pînă în secolul al VII-lea fenomenul n-ar fi avut loc (vezi p. 364—365 ; în secolul al VIII-lea ar fi venit germanii în regiunile respective și ar fi împrumutat unele nume topice de la slavi) și că (p. 363—364) la cehi și moravi fenomenul se întîlnește în prima jumătate a secolului. Pe baza numirilor topice ca *Albona* > *Labin* etc., a numelor personale ca Αρδάγαστος și Δαργαμηρός, pomenite de Teofilact (vezi p. 367), și a numelor de locuri grecești ca Δαργομέστος (Etolia), Γαρδίτζα, sat în Triphylia, Καρδίτζα, sat în Beoția și Tesalia, ca și a cuvintelor μέρζα, σάλμα și rom. *daltă*, *gard*, el susține că fenomenul s-a produs la slavii de sud după migrarea în Peninsula Balcanică și Austria. Autorul dă dreptate (p. 367) lui Max Vasmer (e vorba probabil de articolul despre metateza lichidelor, din *Symbolae grammaticae in honorem J. Rozwadowski*, II, 1928, p. 153 și urm., mie inaccesibil), care, împotriva lui Šachmatov, „Archiv", 35, p. 51 și urm., a susținut că fenomenele s-au produs mai tîrziu. Iar, la p. 367—368, susține, după Mikkola și Buga, că, la ruși, fenomenul s-a petrecut pînă la mijlocul secolului al IX-lea (cuvintele intrate în limbă după jumătatea secolului al IX-lea nu mai prezintă fenomenul).

Dar dacă Vasmer pare a fi, în articolul pomenit, alături de lingviștii mai vechi, mai tîrziu el a părăsit această poziție, pentru una și mai exagerată decît a lui Schwarz. În interesantul său studiu, *Die Slaven in Griechenland*,

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

Berlin, 1941 („Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften", Jahrgang 1941, Philosophisch—historische Klasse, nr. 12), Max Vasmer a relevat caracterul foarte „arhaic" al unora din toponimele de origine slavă din sudul Greciei. Nume ca Γαρδίκιν (p. 287 și urm.), Σαλμενίκον (p. 279 și urm., 287 și urm.), Αβαρίνον (p. 267—279), Μαγούλα (p. 277) etc. (<slav **Gordĭkŭ* [de fapt **Gordĭkĭ*], **Solmĭnĭkŭ*, **Avorĭnŭ*, **Mogyla* etc. au un aspect fonetic mai arhaic decît cel paleoslav (vechi slav bisericesc), adică al limbii fraților Chiril și Metodiu : *or*, *ol* încă n-au trecut în *ra*, *la*, ca în *gradĭcĭ*, *slama* ; *a-* încă n-a devenit *ja-*, ca în *javorŭ* ; *o* încă suna *a*, ca în indoeuropeana primitivă și baltoslavă (căci în lituană avem în acest caz *a*) : **magyla*, **avarĭnŭ* ; a treia palatalizare a consonantelor velare încă nu se realizăse, ca în *gradĭcĭ*, care suna *gordĭkŭ* [devenit **gordĭkĭ*] etc. Concluzia lui Vasmer, pe care a acceptat-o între alții și E. Petrovici, „Dacoromania", X, p. 234, era următoarea : grecizarea slavilor în aceste regiuni s-a făcut foarte devreme, prin secolul al IX-lea, ba chiar al VIII-lea, înainte ca fenomenele pomenite să se fi petrecut în limba slavilor. Și fiindcă în nordul Greciei (Epir) găsim toponime slave cu un fonetism mai nou, autorul mai concludea (p. 318—319) că slavii de aici s-au deznaționalizat mai tîrziu și au avut timp să sufere fenomenele pomenite. (Trebuie să spunem însă că toponimul *Magula* se întîlnește și în Tesalia ; cf. numele celebrei stațiuni preistorice Otzaki-Magula din Tesalia, săpată în deceniul al șaselea al secolului nostru).

Așadar Vasmer crede că fenomenele despre care este vorba mai sus s-au petrecut în prima jumătate a secolului al IX-lea, că pînă atunci toți slavii aveau încă **a*, nu *o*, *kĭ*, nu *c*, *ar*, *al*, nu *ra*, *la*, *a-*, nu *ja-*, și *u*, nu *y*[13]. Pentru noi, aceste concluzii sînt greșite. Fenomenele în discuție nu s-au putut produce în prima jumătate a secolului al IX-lea ; ele sînt desigur cu mult mai vechi, ele sînt probabil chiar slave primitive, adică anterioare secolelor al VI-lea — al VII-lea, dar nu se produseseră în graiul slavilor care s-au stabilit în Grecia de sud. Toponimele de origine slavă din Grecia de sud ne indică nu o grecizare mai rapidă a slavilor de acolo, ci un dialect slav mai arhaic decît celelalte, mai arhaic chiar în timpul migrației slave. Aspectul mai arhaic al acestor toponime se explică așadar nu prin mai timpuria deznaționalizare a acelor slavi, ci prin caracterul mai arhaic al dialectului slav pomenit. Dialectul slav stabilit în Grecia era, poate, cel mai arhaic dintre toate dialectele slave. Este cu mult mai firesc să admitem aceasta decît o uniformitate lingvistică a tuturor slavilor pe o arie foarte mare și schimbarea limbii în același timp pe toată această întindere. Dialectul la care ne referim a împrumutat limbii grecești și cuvinte ca μέρζα și σάλμα, invocate de Schwarz[14]. Dar celelalte dialecte slave din Peninsula Balcanică, anume cele de pe actualul teritoriu sloven, sîrbocroat și bulgar, n-au putut să aibă aceleași particularități fonetice, ci cele pe care le prezintă și astăzi limbile slave de sud. Celelalte fapte invocate de Schwarz nu sînt în mod obligatoriu argumente în favoarea

[13] Aceleași concluzii sînt admise și de E. Petrovici, care, p. 325, deduce că slavii din Dacia s-au deznaționalizat prin secolele al X-lea — al XI-lea numai din faptul că numele topice de origine slavă de pe teritoriul românesc nu prezintă fenomenele pomenite. Mai tîrziu, Georgiev admite că *a* a devenit *o* și că metateza lichidei precedate de *o* sau *a* s-a petrecut după secolul al VI-lea.

[14] Asemenea cuvinte au putut fi însă transmise limbii grecești și de un dialect care nu produsese metateza lichidei, dar prefăcuse pe *-ika* în *-ica*, cum arată numele topic grec.

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

tezei că metateza lichidei s-a produs după secolul al VII-lea. Putem admite că numele topice ca *Albona* au devenit *Labin* prin adaptarea la sistemul fonetic al slavilor stabiliți acolo (mă refer la substituțiile fonetice ; fenomenul în discuție ar fi o metateză în cadrul acestor substituții fonetice). Am putea admite și un fenomen de ordin analogic, ca și cel care s-a petrecut mai tîrziu în *Karl* și s-a putut petrece și în **varingr* sau *voeringr* : sîrbocroații constatau că în graiul lor exista *ra*, *la* etc. atunci cînd slavi ca cei din Grecia aveau *ar*, *al* etc. Ei au prefăcut deci pe *ar*, *al* etc. din cuvintele străine ca *Albona*, conform normei din graiul lor. De altfel dialecte cu grupurile *tert*, *telt*, *tort*, *tolt* neschimbate se găseau și în teritoriul bulgar, căci numai așa se explică prezența unor asemenea cuvinte în scrisul lui Ioan Exarhul pe la anul 900, în Bulgaria (fapt invocat de Schwarz, p. 367), și se poate să fi fost și prin Dacia, ceea ce ar explica prezența cuvintelor *baltă*, *dalță*, în românește. Avem dreptul să credem că acest dialect slav arhaic, ale cărui resturi le găsim în toponimia greacă și în unele scrieri vechi bulgare, se vorbea în secolul al VI-lea în Muntenia și Oltenia. Într-adevăr numele căpeteniilor slavilor din Dacia acelui timp, *Ardagastos* și *Peiragastos*, egale cu *Radogostŭ* și **Pirogostŭ*, prezintă *ar* în loc de *ra* (ca și *Gardiki*) și *a* în loc de *o* (ca și *Magula*). Slavii din cîmpia munteană constituiau în secolul al VI-lea avangarda frontului slav spre Balcani. Ei au trecut cei dintîi Dunărea și au înaintat cel mai mult în Imperiul bizantin, ajungînd pînă în sudul peninsulei grecești și în insule.

Iată fapte de care trebuie să ținem seama la stabilirea dialectelor slave primitive. Nu putem spune că o asemenea concepție n-a mai fost exprimată pînă acum. Astfel, Meillet, *Le slave commun*, ediția a doua, p. 4, admitea că graiurile macedonene care stau la baza limbii literare slave vechi „présentent beaucoups de traits archaiques conformes à l'usage du slave commun", față de celelalte, care se abătuseră mai mult de la slava primitivă. Dar e vorba de o situație din secolul al IX-lea, și numai o afirmație ca cea de la p. 2—3, deja discutată de noi, ne dă dreptul să credem că Meillet o consideră valabilă și pentru secolele al VI-lea — al VII-lea. Pe de altă parte, în cazul lui *u* pentru *y*, ar trebui să presupunem nu menținerea vechiului *ŭ* slav primitiv, care probabil devenise *y* chiar în primele timpuri ale slavei primitive, ci cu adaptarea la sistemul fonetic grec a slavului *y*, inexistent în limba greacă. Se știe că românescul *î* este pronunțat de unii străini care nu știu bine românește, ca *u*, adică este înlocuit cu un sunet care prezintă articulații comune cu *î*. Rămînem uimiți cînd nu găsim această explicație la Vasmer, care în „Zeitschrif für slavische Philologie", II, p. 256, cu ocazia recensiei unei lucrări a lui Schwarz despre toponimia germană de origine slavă, îi obiectase lui Schwarz că *u* din toponimicele în discuție nu reprezintă faza mai veche a slavului *y*, ci un sunet provenit prin substituție fonetică.

Înainte de a păși la studiul diferențierii dialectale a slavei primitive, se mai impune lămurirea unei probleme. A admite că diferențierea dintre limbile slave de azi urcă în unele privințe pînă la slava primitivă înseamnă a admite că unele dintre diferențele dialectale de astăzi urcă pînă în epoca comunei primitive și că sînt la origine diferențe lingvistice tribale, diferențe lingvistice care variau în raport cu triburile sau uniunile de triburi. Se știe că cei dintîi care, între slaviști, a admis existența unor diferențe lingvistice tribale, a fost genialul lingvist rus Šachmatov. Dar, în ultimul timp, unii

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

lingviști sovietici remarcabili, ca Avanesov, pun se pare la îndoială faptul că diferențierea de triburi a fost însoțită și de o diferențiere lingvistică. Astfel, în comunicarea ținută la a doua conferință dialectologică a lingviștilor ruși, cu titlul: „Bilanțul lucrărilor pentru alcătuirea atlasului dialectelor populare ruse din regiunile centrale", publicată în *Voprosy jazykoznanija*", 1953, nr. 6, p. 25—47 (unele pasaje au intrat în studiul său *Lingvističeskaja geografija i istorija russkogo jazyka)*, Avanesov a discutat, în lumina datelor furnizate de aceste atlase, numeroase probleme de istoria limbii ruse, arătînd cum atlasul contribuie la lămurirea lor. Autorul a desprins și constatări de ordin teoretic, ca următoarea: Liniile de izoglosă se apropie de granițele cnezatelor și pămînturilor feudale. Aceasta înseamnă în unele cazuri și coincidența cu granițe tribale. Dar în cazul în care granițele de trib și cele feudale nu coincid, granițele lingvistice se apropie de obicei, crede autorul, de cele feudale, ceea ce e firesc, fiind mai noi.

§3. *Lipsuri și inconsecvențe ale teoriei curente.* Este de făcut observația generală că particularitățile (fonetice și morfologice) luate în considerare pentru a clasifica limbile slave, — și am văzut că aceste particularități urcă pînă în epoca slavă primitivă —, sînt foarte puține, ca de altfel și în cazul altor familii de limbi. Dintre acestea, unele nu sînt inovații, ci faze mai vechi. Astfel e cazul cu faptul că *kv* și *gv* + *ē* (<*oi*, *ai*) nu se prefac în *cv* și *dzv* în limbile slave de vest. S-a spus adesea că, atunci cînd se urmărește să se stabilească diferențierea dialectală a unei limbi, ariile lingvistice trebuie stabilite din punct de vedere a fenomenelor inovatoare și s-a înțeles să se respingă ariile pe care fenomenul nu se produce, ca neprobante. Pretenția este neîntemeiată: stabilirea ariei pe care nu se produce un fenomen implică stabilirea ariei pe care el se produce, e deci reversul medaliei. Dar mai e și altceva: ariile arhaizante sînt semnificative cînd e vorba de stabilirea ariilor dialectale, căci ele indică o izolare față de restul teritoriului slav, iar izolarea nu înseamnă numai înapoiere în evoluția lingvistică, căci izolarea duce și la o dezvoltare proprie, la fenomene lingvistice proprii. Și astfel, aria slavă primitivă care a păstrat neschimbate grupurile *kv* și *gv*, a realizat fenomenul *tj*, *ktj* > *c* și *dj* > *dz*. Deci nu vom obiecta teoriei curente că nu ia totdeauna în considerare numai noul, ci și vechiul.

Noi am spus mai sus că admitem o sinteză între punctul de vedere al lui J. Schmidt și cel al lui Schleicher. Dar existența ramurilor nu se poate admite cu drept cuvînt decît atunci cînd limbile și dialectele dintr-un grup se deosebesc prin multe particularități de limbile și dialectele altui grup. Nu este însă acesta cazul limbilor slave. Noi nu putem vorbi de trei ramuri ale limbilor și dialectelor slave. Clasificarea curentă a limbilor slave, ca și separarea dialectală slavă primitivă, care se admite pe baza acestei clasificări nu rezistă confruntării cu faptele. Desigur, cei care o admit pleacă de la faptul că denazalizarea și metateza lichidei sînt fenomene tardive, și că deci nu rămîn ca fenomene vechi decît prefacerile sunetelor *tj* și *dj* și prefacerile sunetelor *k* și *g* din grupurile *kv* și *gv* + *ē* (din *ai*, *oi*) în diverse africate. Dar, pe baza unor asemenea fenomene, nu putem ajunge la gruparea în cele trei ramuri slave distinse de obicei în trecut și azi, căci limbile sudice și cele estice, grupate împreună de fenomenele *kv*, *gv* > *cv*, *dzv*, se separă prin tratamentul lui *tj*, *dj* în *k'*, *g'*, *c*, *dz* (și *c*, *z*), *št*, *žd*, *šč*, *žǧ*, și chiar *štj*, *ždj*, relevate de E. Petrovici pentru slava din Dacia (*Corespondențele românești ale grupurilor*

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

bulgare št, žd, în „Limbă și literatură", II, 1956, p. 285 și urm.). Rusa nu se separă de grupul sudic decît prin fenomene socotite de unii recente, ca plenisonia și *e- > o-*. Ca să putem socoti rusa drept un dialect slav primitiv deosebit de dialectele sîrbocroate cu *č, dž*, ar trebui să admitem că *dž* a devenit *ž* chiar în slava primitivă și mai ales ar trebui să urcăm plenisonia și fenomenul *e- > o-* în aceeași epocă slavă primitivă, ceea ce pentru noi nu este exclus. Grupul limbilor slave de sud este unit printr-o altă particularitate decît aceea a metatezei lichidei și a transformării în *ă* și *k* a vocalelor *ō*, respectiv *ē*, și a vocalelor *e* și *o* din grupurile *ol, or, el, er*, deci tot printr-un fenomen tardiv, care însă se găsește în cehă și slovacă. Cercetători ca Vasmer n-ar trebui deci să mai admită existența unui grup sudic și a altuia estic în dialectele slavei primitive, ci sau diverse grupuri de dialecte, deosebite după tratamentul pe care-l aplică lui *(k)tj* și *dj*, sau numai un grup sud-estic, opus celui vestic, așa cum a făcut Dobrovsky, iar în vremea noastră, Conev. Noi găsim clasificarea lui Dobrovský mai consecventă cu criteriile (adică fenomenele) folosite, decît teoria lui Maksimovič. Așa se și face că ea a fost reluată de Conev și că Lehr-Spławinski, *Problem ugrupowania ezyków słowiańskich*, deja citat, §9 și §16 și urm., distinge ca o primă diferențiere slavă primitivă, pe cea care separă limbile slave de vest de toate celelalte, și apoi, ca o a doua diferențiere slavă primitivă, pe cea între rusă și limbile slave de sud (vezi un extras din opera învățatului polonez în „Zeitschrift für Slavistik" Band I, Heft 2, 1956, p. 79—81, în cadrul articolului lui V. Falkenhahn, *Entstehung, Entwicklung und Ende der urslavischen Sprachgemeinschaft in polnischen Veröffentlichungen von T. Lehr-Spławiński)*. Părerea la care ne-am oprit, că pentru epoca migrațiilor nu se poate vorbi de un grup sudic, ci sau de grupuri diverse, sau de un grup mai întins, estic și meridional (sau sud-estic), este într-un fel o întoarcere și la teoria lui Kopitar și a lui Miklosich, care admiteau pătrunderea în Peninsula Balcanică a două valuri diverse de slavi, cu limbi deosebite. Teoria lui Kopitar și a lui Miklosich a rezultat din luarea în considerare a deosebirilor destul de însemnate care există între sîrbocroată pe de o parte și bulgară pe de alta. Acestor învățați, în special lui Miklosich, li s-a părut că pot urca unele deosebiri dintre cele două limbi pînă în epoca slavei primitive, cînd bulgarii se numeau sloveni (sîrbii și croații aveau aceleași numiri ca și azi). Ei au dat deci o importanță deosebită unor fapte pe care susținătorii existenței grupului limbilor slave de sud le consideră fără importanță în problema clasificării limbilor slave. Această diglosie slavă a Peninsulei Balcanice a fost recunoscută și de Jagić, „Archiv", XVII, p. 50—51, în articolul *Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen*, dar marele slavist, conform concepției sale despre dezvoltarea dialectală, împrumutată de la J. Schmidt, admitea o trecere treptată de la o limbă la alta și de aceea se opunea și el teoriei lui Miklosich, care admitea că sîrbocroații și slovenii au alcătuit la origine două grupuri lingvistice net distincte unul de altul. Noi trebuie să recunoaștem că unitatea limbilor slave meridionale față de celelalte limbi slave, considerată din punctul de vedere al fenomenelor slave primitive, nu există, cum nu există de altfel nici unitatea, considerată din același punct de vedere, a limbilor slave de vest, care și ele sînt diferențiate prin tratamentul nazalelor (am spus mai sus că, în epoca slavă primitivă, a trebuit să avem măcar timbrul de *u* în loc de *ǫ* sau *ą*, în unele dialecte). Iar dacă astăzi avem, între cele două limbi

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

slave de sud, dialecte de tranziție, se pare că aceste dialecte de tranziție au rezultat tîrziu, după anul 1100, cînd cele două limbi slave, încă nu bine diferențiate una de alta, au ajuns din nou vecine. Căci, desigur, aveau dreptate N. van Wijk și A. Margueliès să susțină că în evul mediu adînc exista, între sîrbi și bulgari, o zonă aloglotă, românească, într-un spațiu pe care mult timp l-au stăpînit bizantinii (Niș, Serdica, Prizren și Scupi, ba și Belgradul erau în stăpînirea bizantinilor și după năvălirea slavă, Serdica fiind ocupată de bulgari la 809, iar celelalte orașe, la 1190). Slavi au locuit, desigur, în această regiune și mai înainte de cucerirea ei de către bulgarii uralo-altaici și de către sîrbi. Cum că în regiunea dintre sîrbi și bulgari ar fi fost populație romanizată, și anume românească, e sigur, căci doar acolo a fost unul din principalele teritorii de formare a poporului român și acolo au locuit în evul mediu și albanezii, singurii pe care pare să-i fi găsit în această regiune sîrbii, căci *Niș* are fonetism albanez[15]. Desigur sîrbii n-au fost izolați de bulgari, cel puțin la sud ; deducem aceasta din faptul că a existat o stăpînire bulgărească asupra Ohridei în secolul al IX-lea și al X-lea. Faptul că au existat slavi pe spațiul stăpînit de bizantini pînă la 1190 rezultă și din existența unor slavi de tip bulgar pe teritoriul de formare a poporului român.

Cucerirea de către statul bulgar a spațiului stăpînit de bizantini pînă la 1190 n-a fost, desigur, urmată de o expansiune bulgară pe teritoriile pomenite, cel puțin în primele secole (al IX-lea — al X-lea), cînd e vorba de o cucerire a clasei dominante turcești, creatoare a primului imperiu bulgar. În teritoriul dintre sîrbi și bulgari, stăpînit de bizantini fără întrerupere pînă la sfîrșitul secolului al XII-lea, au existat slavi încă din epoca migrației slave. Dar acești slavi, de pe valea Moravei, ca și cei dintre Niș și Sofia, de la Skopie și de pe valea Drinei, au fost cu vremea asimilați de românii care erau acolo în număr impunător. Elementele slave din limba română ne arată că acei slavi aveau pentru ѧ și ѫ cîte două valori : *ę* și *ą*, respectiv *ǫ* și *ą*, așadar diverse atît de cele care stau la baza dialectelor bulgare de azi, (ele au, în genere *e*, respectiv *ă*, deci altădată **ę*, și **ą*), cît și de cele care stau la baza dialectelor sîrbocroate de azi (ele au *e* și *u*, deci altă dată **ę* și **ǫ*)[16]. Dacă nazalitatea dispăruse deja atunci din bulgară și sîrbocroată, slavii de pe teritoriul de formațiune a poporului român au fost mai înrudiți cu cei din Macedonia, din Slavonia și din teritoriul sloven de azi.

Teoria lui Miklosich nu se reducea însă numai la atît. El mai afirma că cei dintîi care au năvălit în Peninsula Balcanică, și anume prin Dacia, de unde au migrat în Panonia, în teritoriul sloven de azi și în Bulgaria, au fost slovenii și că, după aceea, au venit sîrbocroații, care au turburat lingvistic și etnografic unitatea slovenilor. Jagić i-a obiectat că nu au fost două migrații, ci una singură și aceeași migrație slavă atît prin Dacia cît și prin Panonia

[15] Probabil faptul că regiunea a trecut de la români la albanezi și apoi la sîrbi, iar nu direct în stăpînirea sîrbilor, în timpul năvălirii lor (secolul al VII-lea), explică de ce tot s-au păstrat acolo cîteva numiri antice de locuri, pe cînd în spre Dalmația, anume în partea de apus a Moesiei Superior, unde sîrbii vor fi venit direct în contact cu populația romanizată, nu s-a păstrat nimic din vechea toponimie.

[16] După Mladenov, *op. cit.*, polona presupune un ѧ[1] și un ѧ[2]. Și tot după Mladenov, faptul că în română avem două reflexe ale lui ѧ merge cu cel din polonă. Aceasta ne obligă să admitem că slava veche din Dacia și din Moesia Superior prezenta cu polona asemănări pe care nici macedonica nu le prezenta.

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

şi că toţi aceşti slavi erau cuprinşi sub numele de sloveni. Eu aş crede că e mai potrivit să se vorbească de o „sfărîmare" a grupului slovenilor chiar din patria lor primitivă, căci unii vor migra spre Novgorod, alţii vor trece în Dacia şi, prin Dacia, în Peninsula Balcanică de est şi în Grecia, iar alţii, veniţi, probabil, de-a dreptul prin actuala Ucraină subcarpatică, s-au stabilit în Panonia, în Slavonia şi pe actualul teritoriu sloven. Vom conclude însă, împotriva lui Miklosich, că ei nu aveau un grai unitar, deşi cei mai mulţi vorbeau graiuri de tip bulgar, iar unele dintre aceste graiuri posedau şi vocalele nazale *ǫ* şi *ę*, nu *ų* şi *ę́* (Miklosich credea că singuri slovenii păstraseră vocalele nazale). Împotriva lui Jagić, vom spune că sîrbocroaţii au trebuit să se numească sîrbi şi croaţi încă din patria primitivă a slavilor, aşa că numai eronat au fost cuprinşi sub denumirea de sloveni de către bizantini, care s-au desprins să numească pe toţi slavii *Sclavenoi*, tocmai pentru că slovenii se găseau mai aproape de ei şi erau cei mai numeroşi dintre slavi. Pronunţia de la care au plecat bizantinii avea *a* în loc de *o* : *Slavěne*. (Italienii au vorbit şi ei numai de *Sclavi*, deci *Slavěne*, poate pentru că au cunoscut întîi pe slovenii propriu-zişi din regiunile de la nord-est de Italia şi din Macedonia şi Grecia.)

S-a criticat mult de către Jagić (p. 49—50) greşeala lui Miklosich (şi a lui Kopitar) de a fi crezut că limba slavă veche bisericească a fost limba slovenilor din Panonia. Şi desigur că marele slavist a greşit crezînd astfel. Dar greşeala sa este mai mică decît îşi imagina Jagić, căci în Panonia şi în Slovenia au locuit totuşi triburi slave ce s-au numit sloveni. Şi nu pare să fie o întîmplare că unele dialecte slovene de azi prezintă *e* şi *o* în locul vechilor vocale nazale, deci exact vocalele orale corespunzătoare vocalelor nazale ale slavei bisericeşti vechi. Dacă nazalitatea lui ѧ şi ѫ a dispărut dialectal în slava primitivă, cum am presupus mai sus, faptul ar arăta că avem a face cu o frîntură din aceleaşi triburi slovene, cu vocale nazale de tipul *ę* şi *ǫ* sau cu vocalele orale *e* şi *o*, care s-au stabilit lîngă Salonic şi în Macedonia şi a căror limbă a devenit apoi, prin Chiril şi Metodiu, limba bisericească şi literară a slavilor. Şi vom vedea mai jos (§4) că dialectul slav din Macedonia, care a devenit limba literară a slavilor, a avut, după toate probabilităţile, şi alte particularităţi comune cu cel sloven. Jagić nu dă importanţă acestui dialect sloven, reprezentat astăzi prin limba slovenă, şi caută să-l integreze în unitatea sîrbocroată, singura pe care o opune unităţii bulgare şi pentru epoca veche, dar este sigur că greşeşte. Că astăzi slovena prezintă mai multe asemănări cu sîrbocroata decît cu bulgara este firesc. Dar se pune problema dacă astfel au stat lucrurile şi pe vremea cînd aceste limbi erau dialecte slave primitive şi dacă nu cumva atunci dialectele slave din Macedonia, care aveau nazalitatea, nu ne obligă să admitem că dialectul sloven prezenta o înrudire strînsă şi cu dialectele slave din Macedonia, care au atîtea deosebiri şi faţă de bulgară, şi faţă de sîrbă. Am da deci dreptate, într-o oarecare măsură, şi lui T. Florinskij *Obzorъ važnějšich trudovъ po slavjanovědeniju za 1895 godъ*, Kiev, 1896, pe care Jagić îl combate în „Archiv", XIX, p. 275—276 (în cadrul unei recensii). Florinskij susţinea că slavii care au pătruns în Peninsula Balcanică alcătuiau deja de pe atunci triada bine cunoscută în epoca istorică : sloveni, sîrbocroaţi şi bulgari. El se întemeia pe faptul că tratamentul lui *tj* şi *dj* este divers în cele trei limbi slave. De fapt ar fi trebuit să admită Florinskij că macedonenii reprezintă un al patrulea dialect, căci posedă tratamentul specific

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

ќ și *ǵ*. Jagić admitea, în „Archiv", XIX, p. 276, că *dj* > *j* din slovenă, care se găsește și pe teritoriul sîrbocroat („bis gegen Ragusa im Süden und tief nach Bosnien hinein"), se explică prin vecinătatea inițială a slovenilor și sîrbocroaților, păstrată și după aceea. El considera slovena ca mai înrudită cu sîrbocroata și opune acest întreg grup bulgarei, așadar admite numai o dualitate lingvistică în cadrul unității lingvistice slave de sud. După noi, slovena a fost însă înrudită cu acele dialecte slave de pe teritoriul de formare a poporului român, pe care unii le consideră bulgare, deși ele prezentau unele deosebiri față de cele din Bulgaria propriu-zisă. De altfel Florinskij socotea dialectul štokavian ca o varietate lingvistică independentă a familiei lingvistice slave, și anume ca una mai înrudită cu ceha (p. 14). Nu știu dacă slavistul rus se întemeia, cînd susținea aceasta, pe tratamentul lui *ѫ* ca *u* (prin faza *ǫ̆*). Fapt e că, în mod independent de el, Hasdeu imagina tot pe atunci teoria sa despre clasificarea limbilor slave, după care sîrbocroata mergea cu ceha și slovaca, iar polona, cu bulgara.

Concepția noastră reia deci și ceva din teoria învățatului român, și anume nu numai ideea unei înrudiri între sîrbocroată, cehă și slovacă, pe care am găsit-o la Florinskij, dar și ideea unei înrudiri între polonă și dialectele slovene și bulgare, în special cu cele bulgare din Macedonia și de pe teritoriul românesc primitiv.

Cu toate acestea, noi nu susținem că împărțirea limbilor slave în cele trei grupuri nu are nici o bază : ea se întemeiază pe o serie de asemănări, în special mai noi, produse prin evoluția limbilor slave după desfacerea slavei primitive. Limbile slave meridionale, dezvoltîndu-se după secolul al IX-lea izolat de celelalte limbi slave, n-au mai putut primi unele impulsuri de la acestea, iar pe de altă parte, trăind în împrejurări istorice identice, au căpătat multe inovații comune. De asemenea, limbile slave occidentale și cele slave de răsărit, trăind în directă contiguitate, au dezvoltat o serie de fenomene comune, ca de exemplu modul de a exprima cele două aspecte verbale fundamentale ale unui verb prin două serii de forme verbale, paralele, la origine verbe deosebite : *ja pišu* și *ja napišu*, respectiv *ja pisal* și *ja napisal*, nu prin forme ale unui singur verb. De aceea, în loc de limbi slave de vest și de est eu aș vorbi numai de limbi slave de nord, cu atît mai mult cu cît ucraineana are în unele privințe o evoluție comună cu polona. Dar, cum am spus, o asemenea clasificare a limbilor slave pleacă de la fapte tardive, și de aceea ea este perfect întemeiată în calitatea ei de clasificare a limbilor slave, dar ea nu este valabilă dacă o luăm drept o clasificare a dialectelor slave primitive. Credem că adesea învățații au confundat cele două puncte de vedere și că însuși Jagić se plasa pe punctul de vedere al limbilor slave de astăzi atunci cînd afirma că limbile slave de sud prezintă un dualism lingvistic. El greșea cînd voia să urce acest dualism al limbilor save de sud pînă în epoca slavei primitive.

§4. *Adevărata repartiție a dialectelor slave primitive.* Am văzut deja (§3) că teoria aproape general admisă pînă astăzi asupra dialectelor slave primitive n-a luat în considerare fapte esențiale privitoare la diferențierea dialectală a slavei primitive. Faptele luate în considerație de Jagić vorbesc în sensul teoriei sale, dar unele din ele ne îndreaptă și spre o altă concepție, pe care o sprijină mai ales fapte ce n-au fost luate în considerare de marele slavist. Noi credem anume că repartizarea geografică a diferitelor unități lingvistice slave era în epoca slavei primitive alta decît cea de azi.

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

Admitem şi noi că fenomenele caracteristice actualelor limbi slave au început să apară în perioada unităţii slave, — acest fapt nu se mai poate tăgădui —, dar credem că repartiţia geografică a diferitelor unităţi lingvistice era atunci alta decît cea de azi. Şi anume credem că graiurile din care s-au născut limbile cehă, slovacă şi sîrbocroată nu erau atunci la sudul şi sud-vestul graiului din care s-a născut polona şi la vestul celui din care s-a născut bulgara, ci la nordul acestora, în aşa fel încît limbile rusă şi polonă erau învecinate la nord şi vest cu limbile cehă, slovacă şi sîrbocroată, ceha şi slovaca fiind mai aproape de polonă, iar sîrbocroata mai aproape de rusă. Slovena se găsea şi ea, de asemenea, la sudul cehei, slovacei şi sîrbocroatei, în imediata vecinătate a graiului din care provine bulgara. Graiul din care provine bulgara se învecina la est cu graiul din care provine rusa, iar la vest şi nord cu cel din care provine polona şi cu cele din care provin macedonica şi sîrbocroata.

Cum că sîrbocroaţii au fost altădată în imediata vecinătate a ruşilor rezultă din următoarele fapte :

1) Tratamentul lui ѫ ca **ų*, apoi *u*, pe care l-am examinat mai sus ;

2) Tratamentul lui ѧ ca *e* în sîrbocroată şi *ja* în rusă. Aici, detaliile schimbărilor sînt deosebite în cele două grupuri lingvistice, dar schimbările nu pot fi separate una de alta, din pricină că avem o prefacere a lui ѧ în *e* sau *ja*, nu într-un sunet velar, ca *ă* ; eventual şi denazalizarea poate sluji la asocierea acestor schimbări fonetice (urmele de nazalitate de pe teritoriul sîrbocroat, asupra cărora a atras atenţia Jagić, în „*Archiv*“, XVII, p. 79, se explică poate nu numai prin faza mai veche a sîrbocroatei, dar şi prin nişte enclave de slavi care păstraseră vocale nazale). Firește însă că dialectele din Macedonia, care au *ja*, sînt cu mult mai apropiate de rusă şi au fost, desigur, vecine cu cele ruseşti, în patria primitivă a slavilor.

3) Prefacerea lui ѣ (*ęa*, *ję*) în *je* în sîrbocroată şi în *e* în rusă : slav primitiv **vѣra*, sîrbocroat *vjera*, rus *vera* „credinţă“ (Jagić invocă faptul în „*Archiv*“, XVII, p. 79). Fenomenul se întîlneşte şi în slovenă, unde avem *e*, şi în cehă, unde avem de asemenea *e*.

4) Prefacerea lui *tj* şi *ktj* în *č* sau *ć* : sîrbocroatul *sveća*, rusul *svečá*, slovenul *svěcá* ; ceha şi slovaca au alt tratament, şi anume *c*, ca în polonă. Deoarece există însă dialecte slave care prezintă pe *tj* prefăcut în *ќ* şi deoarece ele sînt în vecinătatea celor sîrbe, în Macedonia, se poate presupune că şi *č* din slovenă şi *ć* din sîrbocroată sînt recente şi că dialectele slave primitive din care se trag slovena şi sîrbocroata aveau *ќ*. În cazul cînd această ipoteză e justă, fenomenul sîrbocroat şi sloven nu mai poate fi invocat pentru teza noastră.

5) Prefacerea lui *dj* în *ǧ*, care stă la baza sîrbocroatului *đ*, slovenului *j* şi rusului *ž* : slav primitiv **medja* „hotar“, sîrbocroat *međa*, sloven *méja*, rus *meža*. Ceha are alt tratament, şi anume *z*, care presupune un *dz*, existent în polonă. Deoarece în Macedonia avem tratamentul *ǵ*, nu este sigur că fenomenul s-a produs în epoca slavă primitivă.

6) Terminaţia *-mo* la pers. I-a pl. a indicativului prezent din sîrbocroată, slovenă şi ruteană, spre deosebire de *-me* sau *-m* din bulgară, *-me* sau *my* din cehă, *-m*, *-me* sau *-my* din rusă etc. (vezi Meillet, *op. cit.*, p. 316, Jagić, în „Archiv“, XVII, p. 81).

Desigur, ele nu sînt probante în mod necesar, mai ales că unele s-au petrecut probabil după epoca slavă primitivă, şi presupunerea noastră trebuie

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

întărită cu alte fapte. Cu privire la primul, îndoiala lingviștilor nu este îndreptățită, cel puțin dacă se are în vedere nu denazalizarea, ci „forma" vocalelor nazale. Și am văzut noi înșine mai sus că „forma" acestor vocale îi apropie pe poloni de slavii de pe teritoriul de formație a poporului român (Moesia Superior și Dacia), din Macedonia și în general din Bulgaria. Dar nici în legătură cu cel din urmă nu e cazul să se exprime îndoieli. Noi vom invoca un fapt lexical ca rut. *horńá*, gen. *horńáty* (neutru) „oală mică" și sîrbocroatul *grne*, gen. *grneta* (neutru) „oală", care, desigur, nu sînt derivate în mod independent de la rut. *horn* și sîrbocr. *grn*, ci dovedesc că de la **gъrnъ* s-a derivat, numai în aceste două dialecte ale slavei primitive, un diminutiv format cu sufixul *-ѧ*, gen. *-ѧta*. În celelalte limbi slave cuvîntul nu se găsește (vezi Erich Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1908—1913, p. 371).

De altfel asemănările lingvistice dintre ucraineni și sîrbocroați nu sînt deloc curioase, dacă ne gîndim că un trib ucrainean se numea în secolul al XI-lea *Chorvati*. Numirea comună cu croații nu e întîmplătoare, cum nu e întîmplător nici faptul că o ramură a chorvaților a locuit în Boemia, iar sorabii, o ramură a tribului primitiv a sîrbilor, se găsesc și astăzi în regiunea Lausitz. Desigur, toate aceste triburi au fost la origine vecine și au avut și unele particularități lingvistice comune.

Vecinătatea inițială a sîrbocroatei cu rusa s-ar putea concepe păstrînd actualele raporturi de loc dintre limbile slave. Cele două limbi, precum și ceha și slovaca, ar trebui așezate în acest caz între polonă și bulgară, care ar rămîne separate una de alta. Este ipoteza pe care a făcut-o Jagić în „Archiv", VI (1882), p. 149. El a admis acolo că, în patria primitivă a slavilor, sîrbocroații erau vecini la sud-vest cu slovenii, la nord-vest cu cehii și slovacii și la est cu rușii. (Pe vremea aceea Jagić considera tratamentul vocalelor nazale din sîrbocroată ca înrudit cu cel din rusă). Dar o serie de asemănări dintre bulgară și polonă ne fac să admitem că aceste două limbi au fost și ele vecine. Jagić n-a remarcat nici una din aceste asemănări, deși el a fost preocupat de legăturile pe care fiecare limbă slavă le are cu cele vecine. În această privință are merite incontestabile lingvistul și istoricul român B. P. Hasdeu, care în *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice (Etimologicum Magnum*, III, p. V—XXXVII), s-a ocupat între altele și cu raporturile de înrudire dintre limbile slave. Trei fapte lingvistice le crede el caracteristice pentru bulgari și poloni : 1) vocalele nazale *ѧ* și *ѫ*, 2) sunetul *dz*, prefăcut la ceilalți slavi în *z*, și 3) pronunția lui *ѣ*, ca *ia* : *viara*. În interpretarea acestor fapte Hasdeu mergea prea departe și admitea că polonii și bulgarii au alcătuit la început o singură unitate lingvistică, ceea ce este fals, cum arată faptul că sunetelor *c* și *dz* din polonă, provenite din *tj*, *ktj* și *dj*, le corespund în bulgară *št* și *žd* (numai dialectele slave din Macedonia au *ć* și *ǵ*).

Desigur, aceste asemănări n-au fost considerate de învățați ca dovedind o înrudire originară. Mladenov, în *Geschichte der bulgarischen Sprache*, p. 8, spune : „Wie obg. *'a*, *e* für abg. *ѣ* kein Polonismus ist, so braucht auch wbg. *e* aus abg. *ѣ* kein Serbismus zu sein". Totuși asemănările pomenite par să nu fie întîmplătoare, deși, firește, mulți lingviști se îndoiesc că ele sînt slave primitive. Mladenov, *op. cit.*, p. 12, consideră „relativ noi" sunetele rezultate din *ѣ*. Firește, în ce privește vocalele nazale, nu mai putem invoca ca fapt

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

sigur slav primitiv păstrarea nazalității, ci numai „forma" vocalelor nazale. Și, în această privință, cum am spus-o deja (§3), polona merge cu bulgara care a transformat pe ѫ în *ă*. Hasdeu n-a avut totală dreptate în chestia vocalelor nazale; el ar fi trebuit să precizeze că vocalele nazale nu se găseau în toate dialectele bulgare, adică în toate graiurile care prefăcuseră pe *tj*, *ktj* și *dj* în *št*, respectiv *žd*, ci numai în graiul cu *št* și *žd* al acelor slavi care locuiau în evul mediu în Dacia, Ungaria, Moesia Superior și Moesia Inferior de vest, și au dat atîtea cuvinte slave poporului român și celui maghiar. Căci, cum se știe, vocalele nazale au pierdut orice urmă de nazalitate tocmai în graiurile cu *št* și *žd* din actuala Bulgarie.

La aceste asemănări, au mai fost adăugate altele de Conev, *Istorija na bălgarskij ezik*, I, 1919. Dialectul din Kostur are accentul pe silaba penultimă, ca și polona. Conev admitea că faptul nu e întîmplător, că avem a face cu o particularitate dialectală a limbii slave primitive. Faptul este considerat de Mladenov, *op. cit.*, p. 9, „ganz unsicher". Totuși mutarea accentului, cel puțin în polonă, pare să fie slavă primitivă. Rezultă aceasta din următoarele considerații : în polonă, cum a arătat Mikkola, *Urslavische Grammatik*, I, p. 88, metateza lichidei în grupurile *ol*, *or* este mai nouă decît prefacerea lui *e* accentuat și precedat de *č*, *š*, *ž* („vor hintervokalischer Silbe") în *a* și decît prefacerea aceluiași *e*- în *o*-. Învățatul finlandez credea că polona avea încă *ol*, *or* cînd a pătruns cuvîntul de origine germană **karlъ* în limbă. Această ultimă afirmație nu se poate admite. Deja Meillet, *Le slave commun*, ediția a II-a, p. 3, a arătat că, în acest cuvînt, metateza lichidei s-a produs după ce fenomenul se realizase în limbă. Avem a face cu un fenomen petrecut înainte de migrațiile slave spre Boemia, deci probabil înainte de secolul al V-lea.

Așadar prefacerea în polonă a lui *é* în *ó*, în silaba penultimă (cf. *niosę*, *żona* „soție" etc.) ne arată că schimbarea de accent pe penultima s-a produs cel mai tîrziu în limba polonă în prima jumătate a mileniului întîi al erei noastre. De altfel avem elemente comune în accentuare și între slovenă și limba vendică de la Marea Baltică (vezi Mikkola, *op. cit.*, I, p. 7).

La aceste fapte noi mai adăugăm pe următoarele : polon *pająk*, bulgar *pajѫk* și *pajok* și slav din Dacia **pajѫgъ* sau **pająg* (presupus de românul *paing*), cu *i* consonant, față de celelalte limbi slave, care nu au *i* consonant sau au un *v* : rus *pauk*, cch *pavouk* etc. Numai slovena prezintă *pajek*, *paik*, pe lîngă *pavek*, *palek*. Constatăm că limba polonă și dialectele cu *št* și *žd* se găseau în contiguitate teritorială ; prin urmare limba sîrbocroată și slovena, a căror vecinătate cu rusa a fost dovedită mai înainte, trebuie puse, în patria primitivă a slavilor, la nord și est de polonă și de bulgară. Dar mutarea sîrbocroatei și slovenei în alt loc cere și mutarea cehei și slovacei în același loc, căci între slovenă pe de o parte și cehă și slovacă pe de alta, sînt asemănări, pe care le-a relevat Jagić (vezi „Archiv", XX, p. 35—36). Bineînțeles, deoarece ceha și slovaca prezintă legături bine cunoscute cu polona, ele vor fi puse în vecinătatea polonei, nu a rusei. Aceste dialecte slave primitive nu se grupează cu altele, vecine, în două, trei sau mai multe ramuri, căci teoria arborelui genealogic dă o imagine necorespunzătoare realităților: un dialect prezentă asemănări cu toate dialectele vecine[17].

[17] După cum am arătat în nota 15, Mladenov a presupus că cele două valori ale lui ѫ din dacoslavă, deduse după tratamentul din română al elementelor slave, o și *ą*, corespund

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)

LA DIFFÉRENCIATION DIALECTALE DU SLAVE PRIMITIF

RÉSUMÉ

Dans les§-es 1—3 de son article, l'auteur expose d'une manière critique les théories qui ont été formulées jusqu'aux environs de l'année 1960 sur la classification des langues slaves et la différenciation dialectale du slave primitif. Il promet d'exposer dans un autre article les théories qui ont été avancées après 1960 et qui ne renoncent pas en fait aux vieilles idées. Il ne se déclare pas satisfait par la théorie dominante avant 1960 et après cette date de la tripartition des langues slaves et des dialectes du slave primitif : le groupe oriental, le groupe occidental, le groupe méridional. S'inspirant de la théorie du savant roumain B. P. Hasdeu, il considère erronée toute classification des dialectes slaves primitifs et propose, dans le §4 de son étude, une autre disposition de ces dialectes : au Nord et à l'Ouest les langues slaves de l'est, le tchèque, le slovaque et le serbo-croate ; au Centre le polonais, le macédonien, le slave de la Dacie et de la Pannonie et le slovène ; au Sud le bulgare proprement dit.

L'auteur soutien donc que le slave primitif présentait une différenciation dialectale plus accentuée qu'on ne l'admet pas ; et pour pouvoir la démontrer, il donne une chronologie différente pour certains changements phonétiques slaves. Des phénomènes tels que la transformation de *a* en *o*, la disparition des yers non intenses et la vocalisation des yers intenses, la métathèse de la liquide dans les groupes *el, ol, er, or*, la transformation de *ǫ* en *u*, etc. se sont produits à l'époque de communauté et seulement dans certains aires du slave primitif, et non pas durant les derniers siècles du premier millénaire de notre ère, comme on l'admet généralement.

Universitatea „Al. I. Cuza",
Iași, Calea 23 August, nr. 11

---

celor două valori pe care Ѧ le posede în dialectul slav primitiv de la baza polonei. Dar cei doi *ǫ* ai dialectului slav primitiv de la baza polonei se deosebeau unul de altul prin cantitate : unul era scurt, iar celălalt lung. Cel scurt se transformă în polonă în *ę*, iar cel lung, în *ą* (pronunțat *ǫ*) : sl. pr. **mǫka* „chin" > pol. *męka*, sl. pr. **mǫdru* „înțelept" > pol. *mądry*. Cum, în elementele de origine slavă din română, avem *muncă*, respectiv *mîndru*, urmează că diferența dintre cei doi *ǫ* din cuvintele românești, care ne-a fost transmisă de dacoslavă, *ǫ* și *ą*, era la origine una de cantitate : *ǫ* scurt rămăsese în dacoslavă *ǫ*, pe cînd *ǫ* lung devenise *ą*. Este de dorit o cercetare a întregului material românesc, și nu numai pentru Ѧ, dar și pentru Ѧ. Tratamentul lui Ѧ din rom. *lungă* contrazice concluzia de mai sus : polona are *długa*. Trebuie să adăugăm că diferențele de cantitate ale vocalei *ǫ* au dus la tratamente fonetice diferite și în cehă.

BDD-A1403 © 1983-1984 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 02:14:16 UTC)